

สิ่งแวดล้อมศึกษา

ความหมาย

สิ่งแวดล้อมศึกษา (Environmental Education) หมายถึง ศาสตร์ที่ว่าด้วยกระบวนการถ่ายทอดความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อมโดยผ่านกระบวนการและเทคโนโลยีทางการศึกษาที่เหมาะสมเพื่อเป้าหมายในการรักษาและคงไว้ซึ่งคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ได้อย่างยั่งยืน อาจกล่าวได้อีกนัยหนึ่งว่าสิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นกระบวนการในการให้การศึกษากลับเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมอย่างครบทุกมิติ โดยมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมให้บุคคลมีพฤติกรรมดำรงชีวิตอย่างมีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม รู้จักคิด และตัดสินใจอย่างเหมาะสมในการลงมือกระทำกิจกรรมใดๆ เพื่อดูแลรักษาสิ่งแวดล้อมและป้องกันปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต

ความเป็นมา

สิ่งแวดล้อมศึกษามีวิวัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง นับตั้งแต่มนุษย์เริ่มตระหนักถึงหายนะแห่งการสูญเสียดวงและเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนภัยคุกคามของปัญหาสิ่งแวดล้อมอันส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตที่นับวันจะทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น สิ่งแวดล้อมศึกษาจึงได้ก่อกำเนิดขึ้นอย่างเป็นทางการเป็นรูปธรรมภายใต้แนวความคิดว่าการศึกษาจะเป็นหนทางหนึ่งที่สามารถแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและการบริโภคทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย โดยมีลำดับเหตุการณ์ที่สำคัญ ดังนี้

สิ่งแวดล้อมศึกษาถูกกล่าวขานอย่างเป็นทางการในการประชุมครั้งแรกของสหภาพว่าด้วยการอนุรักษ์ธรรมชาติและทรัพยากรธรรมชาติ (International Union for Conservation of Nature and Natural resources) ซึ่งจัดขึ้นที่เมืองเนวาดาประเทศสหรัฐอเมริกา เมื่อปี พ.ศ. 2513 มีเนื้อหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียน จากนั้นอีก 2 ปีต่อมา คือ ปี พ.ศ. 2515 องค์การสหประชาชาติได้จัดประชุมนานาชาติครั้งที่ 1 เรื่องสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ขึ้น ณ กรุงสตอกโฮล์ม ประเทศสวีเดน มีข้อสรุปสำคัญ

ประการหนึ่งว่า สิ่งแวดล้อมศึกษาจะเป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ปัญหาและปรับปรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อม ผลสืบเนื่องจากการประชุมครั้งนั้นทำให้มีการจัดตั้งหน่วยงานขึ้นใหม่ในองค์การสหประชาชาติ คือ UNEP (The United Nations Environmental Programme) เพื่อทำหน้าที่รับผิดชอบดูแล ติดตามเรื่องสิ่งแวดล้อมโดยตรง

ในปี ค.ศ. 2518 UNEP ร่วมกับ UNESCO (United Nations Educational and Cultural Organization) ได้จัดให้มีการประชุมปฏิบัติการสิ่งแวดล้อมศึกษานานาชาติ (International Environmental Education Workshop) ที่เมืองเบลเกรด ประเทศยูโกสลาเวีย ข้อสรุปของการประชุมครั้งนั้นได้เกิดข้อตกลงที่เรียกว่า กฎบัตรเบลเกรด หรือปฏิญญาสากลเบลเกรด (The Belgrade Charter) มีใจความสำคัญระบุถึงความจำเป็นเร่งด่วนที่จะต้องจัดให้มีสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อพัฒนาความเข้าใจเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม โดยกำหนดเป้าหมายหลักเพื่อพัฒนาประชากรโลกให้มีความตระหนักเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมและปัญหาที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งให้มีความรู้ ทักษะ เจตคติและแรงจูงใจในการมีส่วนร่วมป้องกันและแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ในปัจจุบันและที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคต ผลจากการลงนามในข้อตกลงดังกล่าวทำให้มีการจัดตั้งองค์กรด้านสิ่งแวดล้อมต่างๆ เกิดขึ้นทั่วโลก ในประเทศไทยก็ได้มีการจัดตั้งคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติขึ้นเป็นครั้งแรกและมีสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ภายใต้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2518 ขยายผลให้ UNESCO ประจำประเทศไทยได้เป็นเจ้าภาพในการจัดประชุมย่อยสิ่งแวดล้อมศึกษาในกลุ่มภูมิภาคและเอเชียแปซิฟิกที่กรุงเทพมหานคร ในปี พ.ศ. 2519 มีจุดมุ่งหมายเพื่อนำข้อเสนอในกฎบัตรเบลเกรดมาพิจารณาและลงรายละเอียดเฉพาะของกลุ่มภูมิภาคเอเชียสำหรับเตรียมนำเสนอในการประชุมนานาชาติต่อไป

ในปี พ.ศ. 2520 ได้มีการจัดประชุมนานาชาติระดับรัฐบาลว่าด้วยเรื่อง สิ่งแวดล้อมศึกษา (The Inter-Government Conference on Environmental Education) ณ เมืองทบิลีซี (Tbilisi) ประเทศสหภาพโซเวียตซึ่งได้เน้นให้เห็นความสำคัญของสิ่งแวดล้อมศึกษาดังข้อความตอนหนึ่งในการประชุมกล่าวไว้ว่า “สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นการศึกษาเพื่อสันติภาพ ด้วยการระงับข้อขัดแย้งระหว่างประเทศ การอยู่ร่วมกันและจัดข้อแตกต่างด้านเชื้อชาติ ข้อขัดแย้งทางการเมืองและเศรษฐกิจ นอกจากนี้ให้พิจารณาถึงสิทธิของบุคคลที่จะได้รับสิ่งแวดล้อมศึกษาโดยเท่าเทียมกัน” ด้วยเหตุนี้ประเทศต่างๆ ทั่วโลกจึงเริ่มต้นจัดทำโครงการสิ่งแวดล้อมศึกษาขึ้นอย่างจริงจัง

ในปี พ.ศ. 2535 มีการประชุมสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่มีชื่ออย่างเป็นทางการว่า การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (The United Nations Conference on Environment and Development : UNCED) หรือที่เรียกกันทั่วไปว่า The Earth Summit ขึ้นที่เมืองริโอ เดอ จาเร โน ประเทศบราซิล โดยมีผู้แทนรัฐบาลและองค์กรเอกชนจาก 170 ประเทศทั่วโลกต่างมีความเห็นชอบและตกลงร่วมกันที่จะปฏิบัติตาม “แผนปฏิบัติการ 21” หรือ Agenda 21 ได้กำหนดแนวคิดให้สิ่งแวดล้อมศึกษามีบทบาทสำคัญในฐานะที่เป็นทางออกของการพิทักษ์สิ่งแวดล้อมในระยะยาว โดยเน้นว่าเป็นการศึกษาเพื่อสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน

จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2545 UNESCO ได้จัดประชุมระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (The World Summit on Sustainable Development) ที่นคร โจฮันเนสเบิร์ก สาธารณรัฐแอฟริกาใต้ โดยถอดบทเรียนจากการดำเนินงานภายใต้แผนปฏิบัติการ 21 ในช่วง 1 ทศวรรษที่ผ่านมา สรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนควรมีลักษณะดังนี้

1. มีความสมดุลระหว่างวัตถุประสงค์การให้ความรู้ ความเข้าใจ การสร้างเจตคติและค่านิยมและก่อให้เกิดทักษะต่างๆ ที่จำเป็นสำหรับการส่งเสริมการพัฒนาที่ยั่งยืน

2. มีความเป็นสหวิทยาการ (interdisciplinary) เนื่องจากความรู้เชิงเดียวนั้นไม่เพียงพอต่อการทำความเข้าใจและแก้ไขปัญหาที่มีความซับซ้อนในโลกปัจจุบัน

3. เป็นการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง (student-centered learning) โดยเป็นโอกาสให้ผู้เรียนได้มีส่วนร่วม กระตุ้นให้ผู้เรียนรู้จักและเห็นคุณค่าของตนเอง เกิดการพัฒนาทักษะในการคิดเชิงสร้างสรรค์และเชิงวิเคราะห์ รูปแบบการเรียนรู้ในลักษณะนี้ได้แก่ การเรียนรู้โดยวิธีสืบสอบและค้นหาคำตอบด้วยตนเอง การเรียนรู้โดยวิธีการแก้ปัญหา การใช้สถานการณ์จำลองหรือบทบาทสมมติและการศึกษาปัญหาในชุมชน เป็นต้น

4. มีลักษณะของอนาคตศึกษา (future education) ส่งเสริมให้ผู้เรียนเป็นผู้รู้จักมองการณ์ไกล สามารถคาดการณ์สิ่งที่จะเกิดขึ้นในอนาคตอันเป็นผลจากการกระทำในปัจจุบันได้

5. ส่งเสริมความเท่าเทียมทางเพศ (education for gender equality) การศึกษาคควรปลูกฝังทัศนคติในเรื่องความเท่าเทียมทางเพศให้ผู้เรียน ตลอดจนต้องให้โอกาสทางการศึกษาอย่างเท่าเทียมกันระหว่างผู้ชายและผู้หญิง

6. ส่งเสริมสิทธิของพลเมืองและความเป็นประชาธิปไตย (education for citizenship and democratic societies) เพื่อให้ผู้เรียนรู้จักสิทธิและเสรีภาพของตนเอง ตามครรลองประชาธิปไตย มีทักษะในการต่อสู้เรียกร้องเพื่อความถูกต้องเมื่อเผชิญกับความเอารัดเอาเปรียบและความอยุติธรรม

7. ส่งเสริมสันติภาพและความเคารพในสิทธิมนุษยชน (education for culture of peace and respect for human rights) เป็นการเรียนรู้ที่จะยอมรับในสิทธิ และเคารพในความแตกต่างทางวัฒนธรรมระหว่างกลุ่มชนอันจะนำไปสู่การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีสันติ ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับประเทศ และระดับโลก

8. ให้ความสำคัญในเรื่องการศึกษาเกี่ยวกับสุขภาพ (health education) เนื่องจากการมีสุขภาพที่ดีนั้นเป็นพื้นฐานที่สำคัญของคุณภาพชีวิตและการพัฒนาศักยภาพของผู้เรียน

9. ให้ความรู้ด้านประชากรศึกษา (population education) เพื่อให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องธรรมชาติ และสาเหตุของพลวัตของประชากร ตลอดจนผลกระทบต่อหรือผลกระทบที่ได้รับจากพฤติกรรมของปัจเจกบุคคล ครอบครัว ชุมชนและสังคมโดยรวม

10. เป็นการศึกษาเพื่อเตรียมความพร้อมสำหรับโลกแห่งการทำงาน (education for the world of work) โดยเพิ่มพูนทักษะที่จำเป็นและเหมาะสมสำหรับการประกอบอาชีพของผู้เรียน ตลอดจนทักษะในการใช้ชีวิต การพัฒนามาตรฐานการครองชีพ ไปจนถึงการตัดสินใจในเรื่องการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชนของตน ไม่ว่าจะอยู่ในเขตเมืองหรือเขตชนบท

11. เป็นการศึกษาเพื่อการสงวนรักษาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติ (education for protecting and managing natural resources) สร้างความตระหนัก ความรู้ความเข้าใจ เจตคติ ทักษะและการมีส่วนร่วมในการสงวนรักษา ระบบนิเวศ การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและการอนุรักษ์พลังงาน

12. เป็นการศึกษาเพื่อการบริโภคอย่างยั่งยืน (education for sustainable consumption) เพื่อให้ผู้เรียนเกิดความรู้ ความเข้าใจและตระหนักถึงผลของการบริโภคที่มีต่อสังคมและสิ่งแวดล้อม อันจะนำไปสู่การตัดสินใจกำหนดวิถีการบริโภคของตน โดยคำนึงถึงความสมดุลระหว่างสิทธิส่วนบุคคลในฐานะผู้บริโภคกับความรับผิดชอบต่อส่วนรวมในฐานะสมาชิกของสังคม

จากวิวัฒนาการที่ผ่านมาตามลำดับสรุปได้ว่า สิ่งแวดล้อมศึกษาเป็นทางเลือกหนึ่งของการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ภายใต้แนวความคิดว่าการศึกษาจะเป็นหนทางหนึ่งที่สามารถแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมและการบริโภคทรัพยากรอย่างฟุ่มเฟือย โดยมีจุดมุ่งหมายที่ส่งเสริมให้บุคคลและกลุ่มบุคคลสามารถปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและพฤติกรรมในทางรับผิดชอบ เกื้อกูล ป้องกันรักษาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน มุมมองของสิ่งแวดล้อมศึกษาได้ครอบคลุมสิ่งแวดล้อมแบบองค์รวม ทั้งเรื่องระบบนิเวศ ระบบเศรษฐกิจ ระบบสังคม และระบบการเมือง

เป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา

สิ่งแวดล้อมศึกษามีจุดมุ่งหมายที่จะส่งเสริมให้บุคคลและกลุ่มปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตและพฤติกรรมในทางรับผิดชอบ เกื้อกูล ป้องกัน รักษาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน การจัดการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาจึงจำเป็นต้องกำหนดเป้าหมายให้ชัดเจนเพื่อให้การจัดการดังกล่าวประสบผลสำเร็จ ในการดำเนินการ สิ่งแวดล้อมศึกษาทั่วโลกได้นำผลการประชุมปฏิบัติการสิ่งแวดล้อมศึกษา ณ กรุงเบลเกรด ประเทศยูโกสลาเวียซึ่งได้ก่อให้เกิดข้อตกลงที่เรียกว่าปฏิญญาสากลเบลเกรดหรือกฎบัตรเบลเกรด (The Belgrade Charter) (UNESCO/UNEP 1976:2-3) โดยระบุเป้าหมายสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคลและสังคมให้มีคุณลักษณะ 5 ประการดังนี้

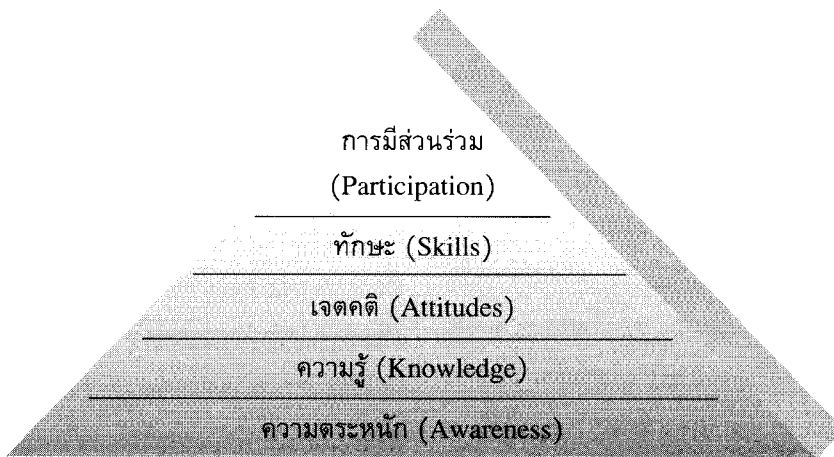
1. มีความตระหนัก (awareness) ถึงการรับรู้สภาพปัญหาเพื่อให้บุคคลมีความเข้าใจละเอียดอ่อนต่อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมและปัญหาต่างๆ อันจะเป็นหนทางในการพัฒนาความสามารถในการรับรู้และแยกแยะสิ่งต่างๆ โดยผ่านการพัฒนาการที่คิดและกว้างไกล รวมทั้งสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับสถานการณ์ต่างๆ ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

2. มีความรู้ (knowledge) ถึงหลักการพื้นฐานและความเป็นไปของธรรมชาติ ตลอดจนความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ปัญหาและความรับผิดชอบที่พึงกระทำเพื่อแก้ไขปัญหา

3. มีเจตคติ (attitudes) ที่ดีต่อสิ่งแวดล้อม มีค่านิยมและแรงจูงใจมุ่งมั่นที่จะมีส่วนร่วมในการปฏิบัติเพื่อป้องกันและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม

4. มีทักษะต่างๆ (skills) ซึ่งเป็นความสามารถและความชำนาญในการชี้ปัญหา ดำเนินการตรวจสอบและร่วมแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น

5. มีส่วนร่วม (participation) เพื่อช่วยให้แต่ละบุคคลและกลุ่มมีประสบการณ์ในการนำความรู้และทักษะมาใช้ในการหาหนทางแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ภาพที่ 1 เป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษา

องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษา

การจัดการเรียนการสอนให้บรรลุถึงเป้าหมาย ของสิ่งแวดล้อมศึกษาอย่างสมบูรณ์ จะต้องประกอบด้วย กระบวนการเรียนรู้ใน 3 มิติ ดังภาพที่ 2 ประกอบด้วย

ภาพที่ 2 กระบวนการเรียนรู้ 3 มิติของสิ่งแวดล้อมศึกษา

1. การเรียนรู้เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม (learning about the environment) คือ การให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจ การทำงานของระบบธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนผลกระทบจากกิจกรรมของมนุษย์ ทั้งในระดับท้องถิ่น ประเทศและโลก

2. การเรียนรู้ในสิ่งแวดล้อม (learning in the environment) คือ การให้ผู้เรียนมีประสบการณ์จากการลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ในธรรมชาติหรือสภาพแวดล้อมโดยตรง ซึ่งเป็นการพัฒนาทักษะที่สำคัญในเรื่องการฝึกการตัดสินใจ และการแก้ปัญหา

3. การเรียนรู้เพื่อสิ่งแวดล้อม (learning for environment) คือ การนำสิ่งที่เรียนรู้ทั้งหมดสู่ความตั้งใจจริง ในการปฏิบัติที่เป็นคุณค่าต่อสิ่งแวดล้อมและ ธรรมชาติ ในวิถีชีวิตจริง

หลักการจัดสิ่งแวดล้อมศึกษา

สิ่งแวดล้อมศึกษามีใช้เป็นแค่เพียงการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติที่ใช้สื่อจาก ธรรมชาติ หรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นกรณีศึกษา เพื่อให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงและประยุกต์ใช้ความรู้ หลักการ ทฤษฎี ต่างๆ ที่ได้จากห้องเรียนกับสิ่งที่มีอยู่จริงสำหรับการตอบ

คำถามตามกรอบเนื้อหาวิชาเท่านั้น หากแต่สิ่งแวดล้อมศึกษายังเป็นเสมือนกลยุทธ์ในการจัดการสิ่งแวดล้อมที่มีประสิทธิภาพอย่างยั่งยืน โดยอาศัยกระบวนการศึกษาเป็นตัวกระตุ้นให้เกิดความใฝ่รู้ อันจะเป็นหนทางสู่การแสวงหาคำตอบที่ตนสนใจ โดยผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดจากการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองและพร้อมที่จะเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่จะส่งผลให้ผู้เรียนเกิดทั้งความรู้ ทักษะ และเจตคติสำคัญในการเผชิญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นทั้งในปัจจุบันและอนาคต การจัดสิ่งแวดล้อมศึกษาควรคำนึงถึงหลักการสำคัญดังนี้

1. พิจารณาสิ่งแวดล้อมในองค์รวม คือ ทั้งสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ในเชิงเทคนิค เชิงสังคม ทั้งด้านเศรษฐกิจ การเมือง เทคโนโลยี วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ จริยธรรม สุนทรียภาพ

2. เป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต เริ่มจากระดับก่อนวัยเรียนและต่อเนื่องไปทุกระดับทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน

3. เป็นการให้การศึกษากิจดในลักษณะสหวิทยาการ โดยนำเนื้อหาสาระจากศาสตร์ต่างๆ มาหลอมรวมเข้าด้วยกันให้เกิดแนวคิดหรือทักษะที่สมดุลกัน

4. ตรวจสอบปัญหาสิ่งแวดล้อมศึกษาจากทัศนะต่างๆ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น ประเทศ ภูมิภาค จนถึงระดับโลก เพื่อว่าผู้เรียนจะได้มีความรู้เข้าใจองค์ในสถานภาพของสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ภูมิศาสตร์ต่างๆ

5. เน้นสถานการณ์สิ่งแวดล้อมปัจจุบันพร้อมกับพิจารณาสภาพที่ผ่านมาด้วย

6. ส่งเสริมคุณค่าและความจำเป็นของความร่วมมือกันในการป้องกันแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมทั้งระดับท้องถิ่น ประเทศและระหว่างประเทศ

7. พิจารณาลักษณะด้านสิ่งแวดล้อมของการวางแผนเพื่อการพัฒนาความเจริญก้าวหน้าอย่างเข้มแข็งและรอบคอบ

8. ช่วยให้ผู้เรียนสามารถแสดงบทบาทในการวางแผนจัดประสบการณ์การเรียนรู้และเปิดโอกาสให้ได้ตัดสินใจและยอมรับผลที่เกิดจากการตัดสินใจนั้น

9. เชื่อมโยงความรู้สึกไว ความรู้ ทักษะในการแก้ปัญหาและการกระทำ ค่านิยมที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมให้กับผู้เรียนทุกระดับอายุ และเน้นเรื่องความรู้สึกไวต่อสิ่งแวดล้อมกับชุมชนของตนเองให้กับผู้เรียนระดับ เด็กเล็ก

10. ช่วยให้ผู้เรียนค้นพบลักษณะและสาเหตุที่แท้จริงของปัญหาสิ่งแวดล้อม

11. เน้นความซับซ้อนของปัญหาสิ่งแวดล้อมและความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาทักษะการคิดอย่างวิพากษ์ และทักษะการแก้ปัญหา

12. ใช้สภาพแวดล้อมการเรียนรู้หลากหลายและวิธีการที่เปิดกว้างให้เกิดการเรียนรู้ การสอน ทั้งที่เกี่ยวข้องและการเกิดจากสิ่งแวดล้อม โดยเน้นอย่างจริงจังในกิจกรรมการปฏิบัติและประสบการณ์ตรง

แนวทางการพัฒนาสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทย

สิ่งแวดล้อมศึกษามีใหม่เป็นเรื่องใหม่สำหรับประเทศไทยแต่อย่างไร เพราะในส่วนภาคการศึกษากระทรวงศึกษาธิการได้บรรจุวิชาธรรมชาติศึกษาไว้ในหลักสูตรประถมศึกษาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2491 ต่อมาปี พ.ศ. 2498 มีการปรับปรุงหลักสูตรเดิมอีกครั้ง โดยมุ่งที่จะดำเนินการตามหลักการศึกษาแผนใหม่ ซึ่งยุคสมัยนั้นเรียกกันว่าการศึกษาพิพัฒนาการ (Progressive education) ประกาศใช้ในปี พ.ศ. 2503 โดยนำแนวคิดมาจากลัทธิประสบการณ์นิยม (Experimentalism) ที่มีพื้นฐานความเชื่อว่าสิ่งที่แท้จริงที่สุดคือสิ่งที่เกิดขึ้นในประสบการณ์ของเรา เป็นสิ่งที่รับรู้ได้ด้วยผัสสะ สามารถพิสูจน์ทดลองให้เห็นจริงและนำไปใช้ได้ ด้วยการยอมรับแนวคิดดังกล่าวจึงมีการเปลี่ยนแปลงจากวิชาธรรมชาติศึกษามาเป็นวิทยาศาสตร์เบื้องต้นและสังคมศึกษา พร้อมกันนั้นก็ได้นำเรื่องการสอน สังวนทรัพย์การธรรมชาติไว้ในระดับประถมศึกษา แต่เนื่องจากการเรียนการสอนมุ่งเน้นรูปแบบการท่องจำเป็นหลักและครูผู้สอนส่วนใหญ่มักเข้าใจว่าการทำกิจกรรมเรียนรู้ธรรมชาติหรือธรรมชาติศึกษานั้นคือสิ่งแวดล้อมศึกษา จึงทำให้การเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษาไม่ปรากฏผลในทางปฏิบัติเท่าที่ควร

จนกระทั่งปี พ.ศ. 2513 เมื่อได้มีการจัดตั้งชมรมนิเวศวิทยาของนิสิตมหาวิทยาลัยมหิดลขึ้น โดยมีกิจกรรมการเคลื่อนไหวด้านอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมที่มุ่งเน้นความสำคัญของประชากรเป็นหลัก ต่อมาได้ขยายวงกว้างออกไปในสถาบันการศึกษาอื่นๆ ในรูปแบบกิจกรรมชมรมของนักเรียน นิสิตและนักศึกษาร่วมกับนักวิชาการส่วนหนึ่งพยายามสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนทั่วไปและรัฐบาลเห็นความสำคัญของปัญหาสิ่งแวดล้อม จึงเป็นแรงผลักดันให้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมขึ้น เมื่อวันที่ 12 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2518 นับว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงกระบวนการศึกษาสิ่งแวดล้อมที่มุ่งเน้นการปลูกจิตสำนึกเป็นหลักตามแนวคิดนิรันดรภาพ (Perennialism) คือการศึกษาเพื่อเน้นความเป็นมนุษย์และการพัฒนาจิตใจ โดยมีการหยิบยกประเด็นสิ่งแวดล้อมทั้งทางธรรมชาติและสังคมที่แวดล้อมการศึกษาอยู่ขึ้นมาพิจารณาเป็นอันดับแรก เพราะเห็นว่าการศึกษานั้นมิใช่เป็นเพื่อการหาความจริงเท่านั้น หากแต่จุดมุ่งหมายของการศึกษาในทรรศนะที่พึงประสงค์ คือ การมีส่วนช่วยแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อปฏิรูปการศึกษาเรียกว่า การปฏิรูปการศึกษาเพื่อชีวิตและสังคม มีจุดมุ่งหมายว่า การศึกษาจะต้องเสริมสร้างให้คนมีความรู้ เข้าใจธรรมชาติ สังคม ศิลปะ วัฒนธรรมและวิทยาการต่างๆ ที่มีการเปลี่ยนแปลงก้าวหน้าอยู่เสมอ แล้วรู้จักนำความรู้นั้นมาใช้ในการสร้างสรรค์ พร้อมกับนั้นก็รู้จักนำความเปลี่ยนแปลงในสิ่งต่างๆ ดังกล่าวมาใช้เป็นประโยชน์ทั้งแก่บุคคล สังคมและธรรมชาติ นอกจากนี้ยังได้พิจารณา ระบบศึกษาส่วนอื่นๆ ที่มีส่วนสนับสนุนการปลูกฝังจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมในแง่ของความเสมอภาคทางการศึกษา การจัดระบบการศึกษา เนื้อหาสาระ และกระบวนการ เรียนรู้ บทบาทฐานะของครู รวมทั้งการปฏิรูปการระบบโครงสร้างอื่นๆ จึงนับว่าการปฏิรูปการศึกษาครั้งนั้นเป็นการจุดประกายความคิดด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาอย่างเป็นรูปธรรม ถึงแม้ว่าในทางปฏิบัติจริงๆ จะไม่สามารถบรรลุเป้าหมายที่ต้องการทั้งหมดก็ตามแต่ก็สามารถเป็นแรงขับเคลื่อนให้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการศึกษาในบางส่วน เช่น การจัดระบบการศึกษา เนื้อหาสาระและกระบวนการเรียนรู้

ระยะหลังมีการนำแนวคิดเชิงบูรณนิยม (Reconstructionism) มาประยุกต์ใช้มากขึ้น นับตั้งแต่การพิจารณาบรรจุหลักสูตรที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมศึกษาสอดแทรกไว้ในกลุ่มวิชาต่างๆ ที่เด่นชัดได้แก่ กลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิตหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 และปรับปรุงหลักสูตรเพิ่มเติมในวิชาวิทยาศาสตร์ และสังคมศึกษาของหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้นและหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนปลาย พุทธศักราช 2524 ส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นการสอดแทรกเรื่องสิ่งแวดล้อมปะปนอยู่ประปรายในสามกลุ่มวิชา ได้แก่ วิทยาศาสตร์ สังคมศาสตร์ และสุขศึกษา อย่างไรก็ตามการบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาเข้าไปในวิชาและหลักสูตรการศึกษาอย่างเป็นระบบต่อเนื่องยังเกิดขึ้นน้อยมาก จนในที่สุดได้มีการปฏิรูปการศึกษาเกิดขึ้นอีกครั้ง ส่งผลให้มีการบังคับใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 เน้นการจัดกิจกรรมการเรียนรู้โดยยึดผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง ต่อมากระทรวงศึกษาได้ประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2544 มีการบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาสอดแทรกอยู่ตามกลุ่มสาระและมาตรฐานการเรียนรู้สิ่งแวดล้อม 8 กลุ่มสาระการเรียนรู้ โดยเฉพาะกลุ่มวิทยาศาสตร์ กลุ่มสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม กลุ่มสุขศึกษาและพลศึกษา มีจุดมุ่งหมายในภาพรวมคือ ให้ผู้เรียนมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสัมพันธ์ของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ตระหนักถึงคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รับผิดชอบต่อผลกระทบของการทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ถึงกระนั้นก็ตามการดำเนินการบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาเข้าไปในหลักสูตรการศึกษาและกลุ่มสาระการเรียนรู้อย่างเป็นทางการที่ต่อเนื่องยังเกิดขึ้นน้อยมาก ในปี พ.ศ. 2548 กระทรวงศึกษาจึงร่วมมือกับกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม จัดตั้งโครงการศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาขึ้น เพื่อเน้นการบริหารจัดการตามหลักการ “สิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (EESD : Environmental Education for Sustainable Development)” มีโรงเรียนนำร่องมากกว่า 30 แห่งทั่วประเทศ การกำหนดทิศทางการพัฒนาศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาให้ดำเนินตามความพร้อมและบริบทของแต่ละโรงเรียน (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, มปป.)

จวบจนปัจจุบัน กระทรวงศึกษาธิการได้พัฒนาหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 ขึ้น มีวัตถุประสงค์พัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มีสุขภาพสมบูรณ์ มีความรู้ มีทักษะการคิด ฉลาดใช้เทคโนโลยี สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุขในฐานะเป็นพลเมืองไทยและพลโลก อนุรักษ์พัฒนาสิ่งแวดล้อม รักและภูมิใจในท้องถิ่น ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ดังนั้นในการจัดการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษา จึงอาศัยวัตถุประสงค์ดังกล่าว มาปรับปรุงให้สอดคล้องกับผลการดำเนินงานของศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาตามโครงการนำร่องเมื่อปี พ.ศ. 2548 เพื่อให้ตอบสนองตามเป้าหมายของสิ่งแวดล้อมศึกษาดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น

นักการศึกษาของไทยได้คิดค้นและออกแบบวิธีการจัดการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาไว้หลากหลายรูปแบบ ซึ่งแต่ละวิธีมีข้อดีข้อเสียแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม การจัดการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาอย่างมีประสิทธิภาพ ตามแนวทางของสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน มิใช่เป็นแค่เพียงการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมหรือธรรมชาติศึกษาเท่านั้น เพราะการใช้สื่อธรรมชาติหรือเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเป็นกรณีศึกษาเพื่อให้ผู้เรียนสามารถเชื่อมโยงและประยุกต์ใช้ความรู้ หลักการ ทฤษฎีต่างๆ ที่ได้จากห้องเรียนกับสิ่งที่มีอยู่จริงสำหรับการตอบคำถามตามกรอบเนื้อหาวิชานั้นยังไม่เพียงพอสิ่งสำคัญมากกว่านั้นก็คือ ต้องผสมผสานเนื้อหาเข้ากับกิจกรรมให้เป็นองค์รวมทั้งระบบ สามารถจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะดังนี้

1. การจัดการเรียนการสอนสิ่งแวดล้อมศึกษาร่วมหลักสูตรหรือร่วมกลุ่มวิชาทุกรายวิชา ตลอดหลักสูตรที่ใช้อยู่ทุกระดับชั้น (cross curriculum environmental education) มีแนวทางการจัดการเรียนการสอนเป็นรูปแบบสำคัญ 2 รูปแบบคือ

1.1 การสอดแทรก (infusion) เป็นการนำสิ่งแวดล้อมศึกษาเข้าไปสอดแทรกทั้งหลักสูตร ในทุกกลุ่มวิชาและทุกระดับชั้น ในลักษณะใดลักษณะหนึ่งตามความเหมาะสม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะธรรมชาติของแต่ละกลุ่มวิชา เพื่อให้เกิดการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษาที่หลากหลายในแต่ละศาสตร์วิชา ด้วยแง่มุมที่แตกต่างกันไปตามบทบาทของกลุ่มวิชา

1.2 การบูรณาการ (integration) เป็นการนำสิ่งแวดล้อมศึกษาไปบูรณาการทั้งเนื้อหาและกระบวนการในรายวิชาต่างๆ ในลักษณะร่วมวิชา กล่าวคือ การบูรณาการเชิงเนื้อหา (content integration) เป็นการนำเนื้อหาสิ่งแวดล้อมศึกษาบูรณาการเข้ากับเนื้อหาวิชาใดวิชาหนึ่งหรือหลายวิชาด้วยกัน ส่วนการบูรณาการเชิงกระบวนการ (process integration) เป็นการสนองจุดประสงค์ การเรียนรู้ด้านกระบวนการ (process objectives) โดยใช้กระบวนการเรียนรู้สิ่งแวดล้อมศึกษา เน้นกระบวนการคิด วิเคราะห์ วิจารณ์หรือการคิดสร้างสรรค์ การแก้ปัญหา การตัดสินใจ การสื่อสารหรือการสื่อความเข้าใจที่จัดในลักษณะของกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษา นำเข้ามาหรือบูรณาการ กระบวนการเรียนรู้ของรายวิชานั้นๆ ในการบูรณาการสิ่งแวดล้อมศึกษาร่วมในกลุ่มวิชาต่างๆ อาจทำได้ในลักษณะต่อไปนี้

1.2.1 การบูรณาการระหว่างวิชา มีการดำเนินงานในลักษณะที่ผู้สอนหลายคนวางแผนร่วมกัน กำหนดหัวข้อเรื่อง ความคิดรวบยอดและประเด็นของสิ่งแวดล้อมศึกษา แล้วจึงนำไปสอนในรายวิชาของตนภายใต้หัวข้อเรื่องเดียวกัน มีการร่วมกันกำหนดชิ้นงานหรือโครงงานสิ่งแวดล้อมเพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ในแต่ละรายวิชามาเชื่อมโยงเข้าด้วยกัน หรืออีกกรณีหนึ่งอาจจัดให้มีการจัดทำชิ้นงานหรือโครงงานเฉพาะรายวิชาหากแต่กำหนดหัวข้อในเรื่องเดียวกัน

1.2.2 การบูรณาการทั้งเนื้อหาและกระบวนการ มีลักษณะดำเนินงานโดยให้ผู้สอนหลายคนจากกลุ่มวิชาต่างๆ วางแผนร่วมกันตั้งแต่กำหนดหัวข้อเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษา แล้วนำเนื้อหาที่เกี่ยวข้องจากรายวิชาต่างๆ เข้ามาบูรณาการร่วมกัน กำหนดความคิดรวบยอด ประเด็นและกระบวนการ แล้วดำเนินการสอนร่วมกัน ทั้งคณะในหัวข้อเรื่องเดียวกันตามแผนการสอนแก่ผู้เรียนกลุ่มเดียวกัน ทั้งร่วมกันกำหนดชิ้นงานหรือโครงงานให้ผู้เรียนปฏิบัติร่วมกันด้วย

2. การจัดการเรียนการสอนโดยให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ด้วยประสบการณ์ตรงจากธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้แนวคิดที่ว่าประสบการณ์จริงนั้นมีคุณค่ามากกว่ารูปภาพและคำบรรยายใดๆ การเรียนรู้นี้สามารถทำได้หลากหลายแต่ควรเชื่อมโยงหรือสนับสนุนการเรียนรู้

นอกห้องเรียน เสมือนสภาพธรรมชาติคือห้องเรียนอีกห้องหนึ่ง ตัวอย่างเช่น การเรียนรู้เรื่องคุณภาพน้ำ ผู้เรียนควรมีโอกาสออกไปสำรวจข้อมูลบริเวณแหล่งน้ำตามธรรมชาติเพื่อศึกษาสภาพแวดล้อม รวมทั้งการฝึกทักษะในการเก็บข้อมูลและตรวจวัดคุณภาพน้ำ พร้อมเชื่อมโยงผลของการเรียนรู้ สู่แนวทางการปฏิบัติเพื่อดูแลแหล่งน้ำนั้นต่อไป

3. การจัดการเรียนการสอนที่เน้นการเชื่อมโยงสิ่งที่เรียนรู้กับการปฏิบัติในชีวิตประจำวันเพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้กับวิถีชีวิตและสถานการณ์จริงได้อย่างถูกต้องและเหมาะสม

ถึงแม้ในระบบการศึกษาของประเทศไทยจะให้ความสำคัญในเรื่องสิ่งแวดล้อมศึกษาตลอดระยะเวลากว่า 50 ปีที่ผ่านมาแต่ก็คงประสบผลสำเร็จเพียงในแง่ของการพัฒนารูปแบบและนวัตกรรมการเรียนการสอนในระบบ

ซึ่งก่อให้เกิดความรู้ที่ก้าวหน้าได้รวดเร็วเท่านั้น หากแต่ยังไม่บรรลุผลอย่างยั่งยืน เพราะกระบวนการเรียนการสอนมิได้เสริมสร้างให้เกิดองค์ความรู้และทักษะทางวิทยาศาสตร์อันเป็นพื้นฐานสำคัญในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันความรู้ที่ผู้เรียนได้รับก็มักเป็นความรู้ที่แคบและเฉพาะเจาะจง เนื่องจากผู้ถ่ายทอดความรู้มาสามารถถ่ายทอดความรู้ได้ตรงกับความต้องการและบริบททางสังคมของผู้เรียน ดังนั้นผู้เรียนจึงขาดทักษะในการสังเกต การเรียนรู้และการนำความรู้ไปใช้ปฏิบัติและแก้ไขปัญหาในชีวิตประจำวันได้อย่างถูกต้องเหมาะสม ซึ่งเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นว่าการดำเนินงานสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทยยังไม่บรรลุจุดมุ่งหมายเท่าที่ควร จึงควรพัฒนา ปรับปรุงระบบการเรียนการสอนอย่างเป็นระบบแก้ไขข้อบกพร่อง สร้างเสริมจุดเด่นให้การบูรณาการเป็นหลักการดำเนินการ

ฉัตรลิกา โดจินดา

บรรณานุกรม

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. (มปป). แผนสิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน พ.ศ. 2551-2555.

กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

กระทรวงศึกษาธิการ. (2545). หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน 2544. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร :

องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.

(2551). หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.

จิราภรณ์ จันทร์สุพัฒน์. (2529). พัฒนาการของสิ่งแวดล้อมศึกษาในหลักสูตรประถมศึกษาและมัธยมศึกษา

ระหว่างพุทธศักราช 2441 ถึง 2524. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหิดล.

สุวัฒน์ อัสวไชยชาญ. (2545). สะพานสีเขียวสู่การปฏิบัติสิ่งแวดล้อมศึกษา. กรุงเทพฯ : บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).

สุวิมล ว่องวานิช, อลิศรา ชูชาติ และประวิต เอราวรรณ. การสังเคราะห์งานวิจัยสิ่งแวดล้อมศึกษาของประเทศไทย.

รายงานวิจัย คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

อลิศรา ชูชาติ, อรรถพล อนันตวรสกุล และลาวัลย์ ศรีเนตร. (2547). บทเรียนกิจกรรมสิ่งแวดล้อมศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ. รายงานการศึกษาโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งสิ่งแวดล้อมศึกษาในประเทศไทย.

UNESCO. (2002). Education for Sustainability from Rio to Johannesburg : Lesson Learnt from a Decade of Commitment. Paris : UNESCO.

_____. (1992). Learning to be : The World of Education today and Tomorrow. Paris : UNESCO Press.

UNESCO/UNEP. (1976). The Belgrade Charter. Connect 1(1) ; 1-2.